

Pavla Rapoša Tajnšek

Skupnostno socialno delo in skupnostna usmeritev v praksi socialnega dela v Sloveniji

1. Konceptualna in socialnopolitična izhodišča skupnostnega socialnega dela

a) Prenos reševanja socialnih problemov na lokalno raven

Za sodobne socialne države je značilno, da se procesi globalnega povezovanja na naddržavni ravni prepletajo s težnjami po decentralizaciji in po prenašanju številnih socialnih funkcij z državne na lokalno raven. Država zagotavlja državljanom le osnovno socialno varnost, vse drugo pa prepušča lokalnim dejavnikom, ki naj z bolj fleksibilnim pristopom uresničujejo specifične programe, prilagojene potrebam posameznih prostorskih in/ali interesnih skupnosti. Tako se prav na lokalni ravni ljudje neposredno srečujejo z uresničevanjem socialnih potreb in pravic v okviru storitev, ki jih izvajajo strokovne službe; na ravni soseske in drugih oblik skupnostnega povezovanja pa potekajo tudi procesi samopomoči in prostovoljne pomoči drugim, ki jih Ramovš (1991) opredeljuje kot temeljne socialne imunske mehanizme. Samopomoč in dobrodelnost sta po Ramovšu "osnova vsega socialno-varstvenega delovanja, v sodobnih pojavnih oblikah pa tudi odločilna civilna izvajalca socialnega varstva v družbi" (Ramovš 1991: 38), ki se z dejavnostjo javnega (državnega) sektorja in zasebnih neprofitnih ustanov, delno pa tudi profitno naravnanih organizacij povezuje v pluralni sistem socialne blaginje.

Na stičišču navedenih sektorjev, kjer se mreže neformalne in formalno organizirane samopomoči ter dobrodelnosti prepletajo z delom strokovnih ustanov in služb, poteka skupnostno socialno delo kot profesionalna aktivnost, usmerjena v preprečevanje in urejanje socialnih problemov v življenjskem okolju. Skupnostno socialno delo podpira obstoječe in promovira nove skupine in organizacije za samopomoč in prostovoljno pomoč drugim ter mobilizira ljudi, znanje in sredstva, potrebne za kolektivne akcije pri reševanju socialnih problemov, ki zahtevajo integrativni pristop in koordinirano delovanje vseh sodelujočih akterjev.

V življenjskem okolju, tako v mestih kot na podeželju, se kopičijo socialne težave posameznikov in skupin, ki jih obstoječe strokovne službe ne zmorejo zadovoljivo obvladovati, zato preraščajo v množične socialne probleme. Sredstva, ki jih za njihovo reševanje daje država, so običajno premajhna, zato si prebivalci, strokovne službe in lokalne oblasti zastavljajo vprašanje, kako naj se takih problemov učinkoviteje lotevajo. Revščina, brezposelnost, pomanjkanje stanovanj in slabe stanovanjske razmere, nezadostna pomoč starim, bolnim in invalidom ter njihova osamljenost, težave pri varstvu in šolanju otrok, pomanjkanje prostora in

priložnosti za druženje in preživljanje prostega časa, problemi mladinskega preselništva, vzgojne težave v družinah, vključevanje priseljencev in drugih specifičnih skupin, ki so izpostavljene marginalizaciji in diskriminaciji, anonimnost in pojavi dezintegracije so značilni problemi, ki prizadevajo ljudi v neposrednem življenjskem okolju in jih postavljajo pred zahtevno nalogo, kako jih reševati z lastnimi močmi ali tako, da zahtevajo večjo pomoč države in strokovnih institucij.

b) Skupnostno delo - pomoč pri ustvarjanju neposrednega življenjskega okolja

Skupnostno socialno delo je v razvitem svetu doživelo največji razmah v šestdesetih in sedemdesetih letih, v času demokratizacije in množičnih civilno-družbenih gibanj, ko optimistični pogledi na družbeni razvoj in na možnosti širših strukturalnih sprememb še niso trčili ob novo realnost, ki jo označujejo zaton velikih ideologij, konec ekonomske rasti in redukcija države blaginje. Omejevanje sredstev za socialne programe je prizadelo tudi skupnostne projekte, ki so jim centralne oblasti po letu 1980 reducirale denarno pomoč in jih prepustile razumevanju lokalnih upravnih organov in drugih sponzorjev. To je otežilo zaposlovanje socialnih delavcev v skupnosti, čeprav se potrebe po strokovni pomoči skupnostnim iniciativam niso zmanjšale. Nasprotno, zaradi kopičenja socialne problematike v posameznih okoljih so potrebe ljudi po učinkovitejšem urejanju in izboljševanju razmer še bolj izražene, pri tem pa jih vodi spoznanje, da se bodo morali za večjo kakovost življenja na koncu vsega potruditi zlasti sami in urediti vse tisto, kar je za državo premajhno in na videz premalo pomembno, za ljudi pa morda usodno... Zato se skupnostno socialno delo, ki se je odpovedalo nekaterim "velikim temam" in nerealnim pričakovanjem o večji socialni pravičnosti, odpravi revščine in drugih strukturnih spremembah, še bolj usmerja v probleme vsakdanjega življenja in skupnega bivanja v neposrednem življenjskem okolju. Pojem skupnega življenjskega okolja ali sveta, v katerem živimo (Lebenswelt po nemško; life-world po angleško), je bil in ostaja osrednji koncept skupnostnega socialnega dela. Nanaša se na tisti del sveta, ki si ga ljudje ustvarimo in interpretiramo kot svoj svet in v njem stopamo v interakcije z drugimi ljudmi, ki jih doživljamo kot svoje najbližje sosede v prostoru in času (Oelschlagel 1991). V druženju in sodelovanju z najbližjimi je skrita moč posameznikov, povezanih v skupnost, za izboljšanje in počlovečenje življenja v svojem svetu.

Skupnostno delo in skupnostni pristop v socialnem delu

Koncept skupnega življenjskega okolja ni le izhodišče za skupnostno delo kot metodo kolektivnega reševanja potreb in problemov v skupnosti, temveč tudi za tako imenovani skupnostni pristop v praksi socialnega dela, ki obravnava vse potrebe ljudi, tudi posameznih klientov, v kontekstu življenjske situacije v skupnosti. Tradicionalna strokovna pomoč, ki je temeljila na odnosu med socialnim delavcem oziroma institucijo in klientom, je bila pogosto neučinkovita, ker je zanemarjala vlogo neformalnih mrež medsebojne pomoči med sorodniki, sosedi, prijatelji in znanci. Primarne mreže pomoči so, čeprav skrite pred očmi stroke in nepriznane, ohranile svoj pomen tudi v obdobju, ko je bilo reševanje življenjskih težav ljudi kar najbolj povezano z enostranskim uveljavljanjem državne ali institucionalne pomoči

in ko so bili strokovnjaki prepričani, da poznajo edino pravilne odgovore na vsa življenjska vprašanja uporabnikov. Taka praksa je povečevala nemoč in pasivnost ljudi, ki bi se morda lahko oprli na samopomoč ali dobrodelnost. Za reševanje problemov ljudi je bilo trebna vedno več strokovnjakov in vedno več denarja, kar je peljalo v začarani krog institucionalizacije in prispevalo k zlomu blaginjskega modela socialne politike.

Pluralizacija oblik in načinov socialne pomoči je v okolju, kjer je bila močno poudarjena vloga državnega sektorja, ponovno oživila zanimanje za primarne, pa tudi sekundarne, formalno organizirane mreže pomoči v skupnosti. Pokazalo se je, da so te mreže, kadar delujejo, učinkoviti viri pomoči pri reševanju težav posameznikov, družin in skupin, pa tudi zelo uspešna preventiva, ki dobro varuje pred poslabšanjem situacije ali nastajanjem novih težav. V primerjavi z institucionalno pomočjo mreže medsebojne pomoči ne povečujejo samo blaginje prejemnikov pomoči, temveč tudi njihovo avtonomnost, poleg tega pa zmanjšujejo izolacijo in odtujenost ljudi v življenjskem okolju. Zato je začelo socialno delo v zadnjih dveh desetletjih v večjem obsegu in bolj načrtno vključevati mreže samopomoči in dobrodelnosti v pomoč, ki jo organizira okrog posameznega klienta (posameznika, družine ali skupine).

Prenos pomoči v skupnosti in postopno razvijanje, bolje rečeno, tkanje mrež medsebojne pomoči je za socialne delavce zelo obremenjujoč proces, naporen in pogosto tudi boleč (Bassinot-Bourget 1991). Tako kot same lokalne skupnosti, ki je zlasti v mestnem okolju bližja modelu "družbe" (Gesellschaft) kot "skupnosti" (Gemeinschaft), tudi medsebojne pomoči v življenjski sredini ne smemo idealizirati. Socialni delavci ugotavljajo, da je treba že obstoječe mreže neformalne pomoči previdno, hkrati pa zelo skrbno podpirati in ohranjati; varovati in zagovarjati je treba interese posameznih članov mreže in pomagati pri razreševanju zapletov in konfliktov, ki lahko ogrozijo nadaljnjo pomoč. Človeško oporo in strokovno pomoč socialnih delavcev pa poleg klientov potrebujejo tudi ljudje, ki podpirajo, negujejo in varujejo pomoči potrebne sorodnike, sosede in prijatelje ali člane skupine za samopomoč, ki jih združuje podobna življenjska izkušnja. Brez take pomoči in spodbude se lahko neformalni pomočniki (enako velja seveda tudi za formalno organizirano dobrodelnost) počutijo preveč negotove, pogosto se prekmalu utrudijo ali pretirano izčrpajo. V primerih, ko primarna mreža pomoči ne obstaja, poskušajo socialni delavci opogumiti in pritegniti pomočnike iz neposrednega življenjskega okolja in/ali iz sekundarnih skupin in organizacij, ki delujejo po principu samopomoči ali dobrodelnosti.

Zaradi že omenjenih sprememb v praksi socialne politike, pa tudi pod vplivom ekološke sistemske teorije se socialno delo v procesu izvajanja pomoči premika od klasičnega, institucionalno naravnane modela k skupnostnemu pristopu, usmerjenem v iskanje in organiziranje pomoči v skupnosti, v podporo obstoječim oblikam solidarnostnega ravnanja v neposrednem življenjskem okolju in v razvoj novih. Pri tem moramo ločiti med skupnostnim pristopom in skupnostnim delom (Twelvetrees 1991: 74-79). Skupnostni pristop v socialnem delu se kaže kot prizadevanje, da bi probleme ljudi razumeli in bolj učinkovito reševali v okviru medsebojne pomoči v življenjskem okolju, zato se v procesu pomoči uporabljajo pristopi in stališča, značilna za filozofijo skupnostnega dela. Bistveno za skupnostni

pristop je prizadevanje, da bi posameznike, družine ali skupine, ki iščejo pomoč pri socialnih delavcih, povezali z vsemi obstoječimi viri medsebojne pomoči v skupnosti ter zagotavljali uspešno, usklajeno in kontinuirano izvajanje te pomoči v vsakem posameznem primeru. Skupnostno delo pa teži predvsem k razvijanju novih ali spreminjanju obstoječih organizacijskih oblik, ki zagotavljajo samopomoč in dobrodelnost v skupnosti. Poudarek je na kolektivnih akcijah, ki omogočajo uspešno reševanje problemov in prispevajo k večji kakovosti življenja vseh članov skupnosti.

Razvijanje skupnosti in skupnostno planiranje - dva vidika skupnostnega socialnega dela

Skupnostno socialno delo poteka pod različnimi imeni: poleg skupnostnega dela srečujemo še druge izraze, kot so organiziranje skupnosti, razvijanje skupnosti, skupnostno planiranje in skupnostna akcija. Skupnostno socialno delo definiramo kot proces pomoči ljudem in organizacijam, ki organizirajo kolektivno akcijo, s katero želijo izboljšati kakovost življenja in odnosov v skupnosti (Twelvetrees 1991) oziroma uresničiti kakšen skupen interes (Kahn 1991). To pomoč ponujajo skupnosti profesionalni socialni delavci ali strokovnjaki sorodnih profilov, lahko pa tudi prostovoljni delavci, zato skupnostno delo ni izključno vezano na prakso socialnega dela, iz katerega je zrastle in s katero ima veliko skupnega.

V strokovni literaturi največkrat obravnavajo dva temeljna modela skupnostnega dela: razvijanja skupnosti, ki poteka na ravni samoorganiziranja in samopomoči, ter skupnostno planiranje, pri katerem je akcijski sistem sestavljen zlasti iz institucionalnih akterjev socialnega planiranja v skupnosti. Tema dvema modeloma dodaja Rothman (1976) še socialno akcijo, namenjeno promociji prikrajsanih članov skupnosti. Navedeni trije pristopi se po Rothmanovem mnenju toliko razlikujejo, da jih je včasih težko spraviti na skupni imenovalec. Mnogi drugi avtorji pa skupnostno delo obravnavajo kot celoto, v kateri se posamezni modeli sicer razlikujejo z vidika ciljev, strukture akcijskega sistema, strategije in taktike, vendar lahko pri vseh zasledimo skupne značilnosti, po katerih se lahko proces skupnostnega dela uvršča v prakso socialnega dela.

Razvijanje skupnosti je tista oblika organiziranja skupnosti, ki temelji na neposrednem povezovanju in aktivnosti prebivalcev neke določene prostorske soseske ali pripadnikov tako imenovane interesne skupnosti (včasih govorijo tudi o funkcionalni skupnosti), ki jih ne povezuje neposredna bližina bivanja, temveč jih povezujejo skupne potrebe in interesi, ki izvirajo iz podobnih težav ali podobne življenjske situacije (na primer starši majhnih otrok, bolniki z določeno boleznijo, pripadniki etnične manjšine, ženske, stari ljudje, begunci itn.). Ljudje, ki jih prizadevajo skupne težave v neposrednem življenjskem prostoru ali enake ovire pri vključevanju v življenjsko sredino, si prizadevajo rešiti specifičen problem ali izboljšati splošno življenjsko situacijo ali razmere v skupnem okolju. Da bi to dosegli, se morajo povezati in organizirati, da povečajo potencial, ki ga imajo kot posamezniki. Posameznik lahko dobi pomoč in oporo za spreminjanje svoje in skupne življenjske sredine samo v povezovanju z drugimi, obenem pa ima večja skupina zainteresiranih ljudi tudi večji vpliv na odločujoče dejavnike v okolju. Če hočeš uresničiti svoje interese, moraš imeti moč, poudarja Kahn, zato se morajo

ljudje, ki želijo kaj doseči, povezati in se s skupnimi močmi prebijati čez ovire, dokler ne dosežejo zaželenega cilja (Kahn 1992). Pri tem je treba ljudem pogosto pomagati, da se lahko zberejo, opredelijo svoje potrebe in cilje, ustvarijo ustrezno organizacijo in jo nato uporabljajo kot sredstvo za uspešno samopomoč ali za vplivanje na druge dejavnike, od katerih je odvisno reševanje njihovih potreb.

Strokovna pomoč pri organiziranju skupnosti je ob naraščajočih problemih sodobnega sveta, ki jih spremljajo apatija, občutki odtujenosti in nemoč pri spreminjanju razmer in odnosov v neposrednem življenjskem okolju, enako potrebna kot pomoč pri osebnih stiskah. Še zlasti od tistih članov skupnosti, ki so marginalizirani, prikrajšani, diskriminirani ali zapuščeni, ki nimajo nobenih pozitivnih izkušenj, pridobljenih ob skupnem delu za isto dobro, ni mogoče pričakovati, da se bodo uspešno organizirali in uresničili skupno akcijo, ki bo pripeljala do zaželenih sprememb (Twelvetreets 1991). Ljudje, ki jih povezuje skupno bivanje v prostoru ali skupna življenjska usoda, potrebujejo pomoč, da bi lahko uporabili svojo moč za skupno spreminjanje sveta, v katerem živijo. Potrebujejo pomoč, da bi se zbrali, se povezali v skupino ali organizacijo, uredili pravila ravnanja in vodenja, uspešno komunicirali med seboj in z drugimi, gradili svojo kulturo, oblikovali strategijo in ustrezne taktike, si pridobili denar in druga sredstva, se predstavili v javnosti, se povezovali v koalicije, vplivali na politične procese in nosilce političnega odločanja, analizirali dosežene rezultate, proslavljali dosežke in sprejemali neuspehe in zmote. Pomoč, ki jo skupnosti pri navedenih nalogah ponujajo socialni delavci (lahko pa tudi drugi profesionalni ali prostovoljni delavci), je indirektna ali direktna in variira od občasne spodbude in opore do zelo intenzivne in neposredne pomoči pri organizaciji in vodenju akcij. V vsakem primeru pa mora skupnostna intervencija socialnih delavcev upoštevati temeljno paradigmo socialnega dela, ki postavlja v ospredje skupnost (klienta) in njeno pojmovanje problema, njeno lastno odločitev in akcijo.

Čeprav temelji na neposrednem povezovanju na primarni ravni ter na samopomoči ali na aktiviranju "notranjih sil", razvoj skupnosti ne izključuje širšega povezovanja in delovanja navzven, iskanja zunanjih virov pomoči, vplivanja in pritiskov na politične, upravne in strokovne dejavnike v širšem okolju. V tem primeru gre za kombinacijo razvojnega modela z modelom skupnostnega planiranja.

Izraz razvijanje skupnosti je za prakso socialnega dela primernejši od pojma lokalnega razvoja, ki izhaja iz geografsko opredeljene lokalne skupnosti, ne pa tudi iz interesnega združevanja, ki ni vezano na neposredno prostorsko bližino. Sicer pa s terminom lokalni razvoj označujejo kombinirana prizadevanja države in lokalnih dejavnikov za integriran ekonomski in socialni napredek lokalnih skupnosti.

Medtem ko gre pri razvijanju skupnosti najprej za promocijo samopomoči in za organiziranje ljudi "od spodaj", pa bi model *skupnostnega planiranja* ustrezneje opredelili kot delovanje "z vrha". V tem primeru poteka organiziranje skupnosti v glavnem na ravni institucionalnega delovanja in povezovanja, cilj teh procesov pa je izboljšanje ali dopolnjevanje obstoječih ter načrtovanje novih programov in služb, ki koristijo prebivalcem lokalne ali pripadnikom specifične interesne skupnosti. Procesi planiranja zahtevajo usklajevanje interesov in povezovanje aktivnosti različnih udeležencev, političnih subjektov, ki sprejemajo razvojne odločitve, upravnih in strokovnih služb, ki načrtujejo in izvajajo pomoč (dajatve in storitve)

ter uporabnikov, ki jim je pomoč namenjena. Model skupnostnega planiranja se zavzema za sodelovanje uporabnikov pri planiranju pomoči ter za vključevanje prostovoljcev v njeno izvajanje, vendar je osrednji poudarek na institucionalnih in političnih pobudah, virih in načinih ukrepanja pri reševanju socialnih potreb. Pri tem ne gre le za področje socialnega varstva, temveč za širši skupnostni pristop, ki se zavzema za razumevanje in upoštevanje potreb skupnosti ter za večjo vlogo in moč uporabnikov v procesih planiranja in odločanja. Tak pristop je pravzaprav nujen za dobro politično ali menedžersko prakso na vseh področjih, ki se tičejo življenjskega ali delovnega okolja ljudi. Politične ali menedžerske odločitve, ki ne upoštevajo skupnosti, se v vsakem primeru, če ne že na začetku, pa po daljšem času, pokažejo kot neuspešne.

Socialna akcija v skupnosti se od prvih dveh modelov skupnostnega dela razlikujejo po tem, da je njen primarni cilj pomoč pri zastopanju in uveljavljanju interesov prikrajšanih in zapostavljenih, diskriminiranih skupin ali kategorij v neposrednem življenjskem okolju. Socialna akcija, s katero želimo izboljšati življenjsko situacijo prikrajšanih skupin, lahko temelji ali na samopomoči ali na socialnem planiranju, pogosto pa združuje oba vidika - aktivnost skupin in organizacij za samopomoč se prepleta s profesionalnimi prizadevanji in javnimi projekti, ki zagotavljajo podporo ali dajejo prednost potrebam prikrajšanih članov lokalne ali funkcionalne interesne skupnosti. Socialna akcija v skupnosti je lahko avtonomna ali pa poteka kot del širšega družbenega gibanja za večje pravice in boljši življenjski položaj prikrajšanih skupin.

2. Razvoj in perspektive socialnega skupnostnega dela v Sloveniji

Za socialno delo v Sloveniji skupnostna usmeritev in skupnostno delo nista nič novega: v delu centrov za socialno delo in na drugih področjih socialnega dela sta kot teoretična in vrednostna orientacija navzoča že vrsto let, njuno uveljavljanje v praksi pa so ovirale različne težave. Med faktorji, ki so oteževali procese samopomoči in samoorganiziranja, moramo omeniti zlasti prevladujočo institucionalizacijo družbenega življenja v preteklem obdobju, povezano z monopolnim položajem strokovnih služb, ki je ob odsotnosti političnega pluralizma ter zanikanju razlik in konfliktov omejevala iniciativo in samoorganiziranje državljanov, zato je bila avtonomna akcija ljudi tudi pri oblikovanju skupnega življenjskega sveta težko uresničljiva. Kolektivne akcije, namenjene urejanju skupnih zadev, so bile uspešnejše v podeželskem okolju, kjer še ni povsem zamrla tradicija vaške skupnosti, obenem pa so se prebivalci lažje združili ob nerešenih skupnih potrebah (zlasti na komunalnem področju - ceste, vodovodi, telefoni itn.), ki jih je bilo v mestnih soseskah veliko težje prepoznati in izkoristiti kot povezovalni faktor, saj so ljudje pričakovali, da bodo za vse potrebe poskrbele ustrezne javne službe. Možnosti za razvoj skupnostnega socialnega dela so bile omejene s številnimi zunanjimi dejavniki, na katere socialno delo ni moglo bistveno vplivati, na nerazvitost te profesionalne metode pa so vplivali tudi notranji razlogi, ki ležijo v samem socialnem delu. Tako kot za ostale oblike profesionalne intervencije so bili naši socialni delavci premalo usposobljeni tudi za skupnostno delo, pri katerem je bilo tuje izkušnje še težje uporabiti; od večjega angažiranja v skupnosti jih je odvrčala

preobremenjenost s posameznimi problemi in nalogami, ki jih je zahtevala zakonodaja, pa tudi strah pred novimi, zahtevnimi obremenitvami. Način financiranja in organiziranja socialnih služb ni spodbujal inovativnosti in preventivnega dela; toga organizacija dela je ovirala večjo fleksibilnost, nujno za sleherno inovacijo - in skupnostno delo je v bistvu nenehna inovacija! Verjetno je prav v tem skrit del odgovora na vprašanje, zakaj socialne ustanove in posamezni strokovni delavci dokaj previdno pristopajo k skupnostnemu delu, saj je "razvijanje in ohranjanje novih organizacijskih in delovnih načinov, ki niso le mehanična kopija obstoječih vzorcev ali njihovih del, zahtevna naloga" (Stritih, Možina 1992). V vsak projekt skupnostnega dela je treba vložiti neprimerno več ustvarjalnosti, časa in naporov kot v izvajanje že utečenih, rutinsko organiziranih in priznanih delovnih nalog.

Pričakujemo, da se bo v novem, pluralnem sistemu socialnega varstva in socialne blaginje skupnostno delo lažje uveljavljalo tako pri razvijanju samopomoči in dobrodelnosti kot v delu javnih služb, ki bodo morale upoštevati težnje po organiziranju uporabnikov in njihovem vplivu na načrtovanje in kakovost storitev. Novi zakon o socialnem varstvu, sprejet leta 1992 (Uradni list Republike Slovenije, leto II, št. 54., 13. november 1992), uveljavlja pluralizem izvajalcev in dodeljevanje koncesij za opravljanje javnih služb, kar bo od vseh akterjev zahtevalo stalne in intenzivne napore pri pridobivanju finančne in politične podpore, nujne za opravljanje lastne dejavnosti in za pokrivanje socialnih potreb v skupnosti. Zakon omogoča centrom za socialno delo, da lahko organizirajo skupnostne akcije za socialno ogrožene skupine prebivalstva (49. člen), določa pa tudi sodelovanje predstavnikov lokalne samouprave v centrih za socialno delo in predstavnikov oskrbovancev ali zakonitih zastopnikov varovancev v domovih in zavodih, pri čemer so vključeni tudi predstavniki invalidskih organizacij v posebnih zavodih in varstveno delovnih centrih (55. člen). Država podpira in spodbuja razvoj samopomoči, dobrodelnosti, oblik neodvisnega življenja invalidov ter drugih oblik prostovoljnega dela na področju socialnega varstva (2. člen). V posebnem poglavju zakon opredeljuje dobrodelne organizacije, organizacije za samopomoč in invalidske organizacije (62., 63. in 64. člen), ter omogoča, da se različne oblike pomoči, ki jih organizirajo posamezne prostovoljne organizacije (sprejemališča, materinski domovi, svetovalnice, stanovanjske skupine, centri za neodvisno življenje invalidov ipd.), lahko organizirajo tudi kot socialnovarstveni zavodi. Za skupnostno delo so pomembne tudi določbe zakona, ki govorijo o skrbi države za preprečevanje socialnovarstvene ogroženosti s preventivnimi sistemskimi ukrepi na različnih področjih socialne politike ter z razvojem demografsko ogroženih področij (9. člen), kar je sicer predmet drugih področnih zakonov. V skupnosti pa bo potekala tudi organizacija pomoči na domu in socialnih servisov (15. člen), pomoči pri harmoničnem vključevanju telesno in duševnih prizadetih oseb v skupnost in okolje in priprave okolja, družine in posameznikov na starost (50. člen). Zakon torej omogoča različne oblike skupnostnega dela, kot so organiziranje ljudi za samopomoč in dobrodelnost v neposrednem okolju, vključevanje uporabnikov in prostovoljcev v načrtovanje in izvajanje socialnovarstvenih storitev v javnih službah in organiziranje kolektivnih akcij za socialno ogrožene ali odrinjene skupine prebivalcev. Sicer pa zakon skupnostnega dela ne more predpisovati, saj bi se s tem država polastila področja, ki presega njene pristojnosti.

3. Pregled obstoječih oblik skupnostnega socialnega dela v Sloveniji

Prikaz dosedanjih izkušenj s področja skupnostnega socialnega dela povzema prakso centrov za socialno delo, poleg njih pa tudi drugih ustanov in organizacij, ki so pri svojem delu upoštevale in razvijale elemente skupnostnega pristopa ter skupnostnega dela. Skupnostni pristop se kaže zlasti v poskusih, da bi se socialne službe pri reševanju problemov ljudi čim bolj približale neposrednemu življenjskemu okolju. Kako se je ta pristop uresničeval v delu centrov za socialno delo, je razvidno zlasti iz njihovega povezovanja s krajevnimi skupnostmi, ki ga obravnavamo v posebnem poglavju. Dosedanje oblike skupnostnega dela, ki se je razvilo v povezavi s socialnim delom (ob sodelovanju drugih strok), pa prikazujemo razvrščene v nekaj značilnih kategorij, ki vključujejo problemsko področje ali populacijo, ob kateri je prišlo do skupnostne akcije ali organiziranega prostovoljnega dela na osnovi samopomoči ali dobrodelnosti. Največ skupnostnega dela je bilo na področjih dela z otroki in mladino ter pri delu s starimi, pri delu z duševno in telesno prizadetimi, pri zdravljenju bolezni odvisnosti, na področju postpenalne pomoči in na drugih področjih, med katerimi je v zadnjem letu v ospredju delo z begunci. Druga možna klasifikacija izhaja iz razlik v pristopih in načinih organiziranja. Tu gre na primer za razlike med projekti, ki so se že uveljavili kot modeli, in enkratnimi projekti; med projekti, ki temeljijo na samopomoči, in takimi, kjer gre za pomoč drugim; med projekti, ki nastajajo ob institucijah kot njihovo dopolnilo, in avtonomnimi ali alternativnimi projekti; med projekti, ki so bolj ali manj povezani z raziskovalnim delom, in takimi, ki nimajo nobenih raziskovalnih ambicij, itn.

Številne aktivnosti, ki vključujejo elemente skupnostnega dela, so povezane zlasti z organizacijo prostovoljnega dela, ki ga posamezne ustanove (centri za socialno delo, svetovalne ustanove, domovi upokojencev, zavodi za usposabljanje, šole in drugi) razvijajo v dopolnilo lastne dejavnosti ali v sodelovanju s skupinami in organizacijami za samopomoč in dobrodelnost. Ob tem moramo opozoriti na dileme, ki spremljajo odnos profesionalnega socialnega dela do samopomoči oziroma prostovoljnega dela v korist drugim. Kadar skupine samopomoči nastajajo ob strokovnih institucijah, kakršne so centri za socialno delo, zdravstvene ustanove, svetovalne institucije in podobno, se samopomoč povezuje s spoznanji in potrebami stroke, ki lahko zavira avtonomijo članov skupine, po drugi strani pa jim olajšuje doseganje ciljev in morda sploh omogoča delovanje, saj ni nujno, da bi sicer prišlo do samoorganiziranja. Skupine za samopomoč, ki so pri nas pogosto povezane z institucijami, morda ne ustrezajo vsem kriterijem, ki naj bi veljali za samopomoč: to je, da so vsi člani prizadeti s problemom, zaradi katerega so se zbrali; da imajo skupen cilj; da med njimi ne prihaja do tekmovanja in da so le minimalno odvisni od profesionalne pomoči, ki bi lahko zavirala osamosvajanje članov (Trojan 1986), vendar so pomembna razširitev obstoječe pomoči in korak v smeri samoorganiziranja.

Tudi za prostovoljno delo kot pomoč drugim oziroma dobrodelnost veljajo podobne dileme, kar se tiče vloge institucij in formalnega organiziranja. Zaželeno je, da bi čim več dobrodelnosti nastajalo spontano, mimo formalnih pravil, vendar taka pomoč pogosto ne zajame ljudi, ki bi je bili najbolj potrebni. Prav tako ni zagotovila, da bo neformalna pomoč ustrezna in vedno v korist tako uporabnika kot

izvajalca pomoči. Zato pomeni organizirana pomoč drugim neke vrste družbeno jamstvo, da bodo potrebe in pravice obeh strani spoštovane v medsebojnem odnosu, ki ga pomaga oblikovati in mu določa okvire formalna organizacija.

Za razvoj skupnostnega dela so pomembni zlasti projekti akcijsko-raziskovalnega značaja, ki so bili novost, dopolnitev ali alternativa obstoječim oblikam, kot na primer terapevtske kolonije in taborjenja za otroke s psihosocialnimi problemi, ki potekajo od leta 1975 pa do danes. Rezultati in izkušnje iz teh letovanj so bili v veliko pomoč pri organiziranju prostovoljnega dela na vseh področjih, ne le pri delu z mladimi, kjer je bilo sicer še nekaj raziskovalno in preventivno naravnanih projektov. Tako se je na področju dela s starimi že uveljavil projekt razvijanja skupin za samopomoč starih v domovih upokojencev in v naravnem življenjskem okolju, ki poteka od leta 1987 naprej, raziskovalen pa je bil pristop tudi pri razvijanju modelov in akcijah za uvedbo gospodinske pomoči starejšim ljudem na domu. Naslednje pomembno področje, kjer potekajo akcijsko-raziskovalni in alternativni projekti, je varstvo duševnega zdravja v skupnosti, ki vključuje večletne akcije v Hrastovcu in dejavnost Odbora za družbeno zaščito norosti, v zadnjem obdobju pa še delo stanovanjske skupine nekdanjih oskrbovancev psihiatričnih ustanov, dejavnost Stigme - projekta za samopomoč in pomoč zasvojenim - ter organiziranje zagovorništva. S tem projektom je bila, čeprav ne neposredno, povezana tudi Informalnica za mlade v Ljubljani, ki je imela predhodnice že v dejavnosti mladinskih klubov v sedemdesetih letih. O že uveljavljenem modelu lahko govorimo tudi v zvezi z razvijanjem postpenalne pomoči, ki jo organizirajo v posameznih sredinah in ki vključuje več skupin, v katerih sodelujejo prostovoljci.

Na področju dela z otroki in mladino je verjetno najbolj razvito preventivno in prostovoljno socialno delo, ki ga organizirajo posamezne institucije in prostovoljne organizacije. Že dvanajst let poteka v okviru ljubljanskega svetovalnega centra dobro organizirana prostovoljna pomoč otrokom s težavami, podobne oblike pomoči otrokom pa izvajajo tudi svetovalne ustanove, centri za socialno delo in šole v drugih krajih Slovenije. Med preventivnimi akcijami na področju dela z mladimi se v zadnjem obdobju uveljavljajo mladinske delavnice, ki so organizirane v številnih šolah. Za delo z mladostniki je manj organiziranih oblik kot za delo z otroki; za primer organizirane pomoči mladostnikom naj navedemo svetovalnico za mlade, ki že več let deluje v Kranju, in pa center za pomoč mladim, ki ga razvijajo v Ljubljani. Kot prostovoljci sodelujejo pri delu z otroki in mladostniki zlasti dijaki in študenti, ki jih usposablja (na predavanjih, pogovorih, ogledih filmov ipd.) pred začetkom dela in med delom na rednih srečanjih.

Na področju pomoči starim se kot prostovoljni pomočniki vključujejo tudi osnovnošolski otroci in odrasli. Poleg že omenjenih skupin za samopomoč sta ponekod v sodelovanju z Rdečim križem in Karitasom organizirana tudi laična pomoč in družabništvo na domovih starejših ali bolnih krajanov. V sodelovanju z zdravstvom poteka delo različnih skupin samopomoči, kot so skupine bolnikov ali prizadetih oseb in njihovih družinskih članov, pa tudi klubi zdravljenih alkoholikov. Samopomoč se razvija tudi na področju dela z družino, kjer se poleg samopomoči med rejniškimi družinami pojavljajo nove skupine, na primer posvojiteljev, razvezanih partnerjev in drugih skupin za samopomoč. Razmeroma nova oblika samopomoči ali pomoči drugim so krizni telefoni in skupine za pomoč žrtvam

fizičnega in spolnega nasilja, ki delujejo avtonomno (ženske skupine), kot organizator pa se pojavljajo tudi centri za socialno delo. Novost so tudi skupine za samopomoč med brezposelnimi ter pomoč posameznikom in družinam v okviru javnih del, ki sicer ne sodi v okvir prostovoljnega dela, temveč gre za neko vmesno, plačano dejavnost, ki je namenjena iskalcem zaposlitve. Sicer pa lahko ugotovimo, da dobijo tudi nekateri prostovoljni sodelavci centrov manjše denarne nagrade v nadomestilo za stroške in v priznanje za zavzeto opravljanje dela.

Ob navedenih primerih skupnostnega dela, ki jih ni tako malo, kot je bilo videti še pred nekaj leti, je zanimivo, da v nekaterih centrih za socialno delo doslej niso imeli nobenih izkušenj na tem področju ali pa so opustili še tisto, kar so že začeli. Nekateri menijo, da pri njih ni potrebe po prostovoljnem delu, ker obstaja dobro razvita sosedska in družinska neformalna pomoč, drugi pa ugotavljajo, da v njihovem okolju ni ljudi, ki bi bili pripravljeni sprejeti dobrodelfno pomoč, ki je pri nas še premalo znana. Tako so v neki občini izdelali načrt, kako bodo uporabnike socialnovarstvenih pomoči povezali s pomoči potrebnimi uporabniki, vendar je projekt propadel, ker njihove pomoči nihče ni potreboval. Nekaj podobnega se dogaja v nekaterih občinah, ko iščejo uporabnike za izvajalce pomoči v okviru javnih del. Nasprotno se v nekaterih občinah pritožujejo, da pri njih ni mogoče najti prostovoljcev, ker nimajo dijakov in študentov; starejši ljudje so angažirani v okviru neformalne pomoči, zaposleni del populacije pa je docela okupiran z borbo za preživetje, zato po njihovem mnenju ni mogoče storiti ničesar, da bi spodbudili samopomoč in dobrodelfnost v skupnosti. Res je, da socialni delavci ne morejo prehitovati procesov samoorganiziranja, ki so šele na začetku, vendar pa bi motto skupnostnega dela, po katerem ljudje potrebujejo pomoč, da bi lahko sami spreminjali svoje življensko okolje, morali razširiti v ugotovitev, da potrebujejo tudi socialni delavci več pomoči pri organiziranju skupnosti.

Poleg znanja so za angažiranje v skupnostnem delu pomembne zlasti ustrezne razmere v delovni sredini. Praksa tistih centrov, ki so uspešno razvijali prostovoljno delo pa tudi nekatere eksperimentalne in alternativne projekte, je pokazala, da sta bolj kot število in struktura zaposlenih pomembni ugodna klima v organizaciji in podpora vodstva, ki zna ustvariti vzdušje, v katerem je mogoče inovativno delo, zna pa tudi zagovarjati skupnostne projekte v javnosti, pred politiki in financerji. V tem pogledu so imeli zelo pozitivne izkušnje v centru za socialno delo v občini Ljubljana Moste-Polje, kjer so izvedli več skupnostnih projektov, npr. svetovalnico in informacijski servis v naselju Fužine, poskušali pa so razviti tudi mrežo samopomoči med starši, servis za posredovanje medsebojne pomoči in občasnih zaposlitev v občini in druge. Nekaj časa je v centru delala posebna skupina, ki je načrtovala in izvajala različne skupnostne projekte kot obliko timskega dela, v katerem so posamezni sodelavci našli podporo in ustrezni referenčni okvir za delo na določenem projektu. V drugi fazi razvoja je ta skupina razpadla, namesto nje pa delujejo posamezne delovne skupine, v katere se poleg delavcev centra vključujejo zunanji sodelavci. Poleg socialnega delavca, ki je zaposlen izključno na skupnostnih projektih (po razpoložljivih podatkih je to edini primer v Sloveniji), omogoča omenjeni center tudi drugim sodelavcem, da ponujajo nove ideje, vrhu tega pa imajo dejansko možnost, prostor, čas in vso podporo, da skupaj z zunanjimi sodelavci te ideje tudi uresničujejo.

Povezovanje centrov za socialno delo s krajevnimi skupnostmi

Skupnostna usmeritev v praksi centrov za socialno delo, ki so doslej praviloma pokrivali območje ene občine, zahteva ustrezno organizacijo dela pri reševanju problemov, ki sodijo na delovno področje centra. Podobno kot marsikje po svetu tudi naši centri iščejo pravo razmerje med centralizacijo in decentralizacijo pomoči, med generičnim in specializiranim socialnim delom. Ko govorimo o skupnostnem pristopu, ne gre več samo za organizacijo neke službe, temveč za specifično vrednostno in metodično orientacijo, ki poudarja soodvisnost posameznika ali družine v okolju, v katerem živi, in vlogo neformalne pomoči v tem okolju. V skladu s tem principom so na primer v Veliki Britaniji občinske socialne službe organizirali tako (Barclay 1982; Hadley 1987), da posamezen socialni delavec, praviloma pa ožja delovna skupina pokriva določeno lokalno območje in poskuša čim bolj kompleksno reševati posamezne probleme.

V naših razmerah je navedena usmeritev zelo različno zastopana. Kaže, da se je večina centrov za socialno delo odločila za kombinacijo funkcionalnega (specializiranega) in polivalentnega (generičnega) socialnega dela. V prvem primeru, ko prevladuje funkcionalni princip, se večina socialnih delavcev na centru specializira za posamezno področje dela in pokriva območje celotne občine, ob tem pa se povezujejo še z določenim številom krajevnih skupnosti, za katere so posebej odgovorni. V drugem primeru, ko je delo na centru organizirano izključno ali v glavnem po teritorialnem principu, posamezni socialni delavci rešujejo vso problematiko na območju posamezne krajevnne skupnosti, najpogosteje pa več hkrati; seveda pa tudi v tem primeru ni izključena delna specializacija za posamezna področja. Oba modela imata prednosti in slabosti, zato si je vsak center v skladu z razmerami izbral ustrezno organizacijsko obliko, ki se lahko spreminja. Tako so v enem od centrov navedli, da pripravljajo nov, teritorialni princip delovanja in da bodo funkcionalno delitev ohranili le v nekaterih primerih, ko brez specializacije strokovno delo preprosto ni mogoče; v drugem centru pa se prav zdaj poslavljajo od teritorialne organiziranosti, ki se ni najbolj obnesla, in v prihodnje računajo na večjo učinkovitost funkcionalnega principa dela.

Zanimivo je, da so tako v centrih, ki so delovali po teritorialnem principu, kot v tistih, ki so favorizirali funkcionalni princip, zvečine menili, da so s krajevnimi skupnostmi kar dobro povezani, s kvaliteto medsebojnega sodelovanja pa niso bili tako zadovoljni. Po zadnji reorganizaciji krajevnih skupnosti, ko se je povečalo njihovo število, je posamezen socialni delavec praviloma odgovoren za več krajevnih skupnosti; pokrivajo po dve, pa tudi po deset krajevnih skupnosti, odvisno od velikosti občine in števila zaposlenih na centru za socialno delo. V nekaterih primerih so centri odgovorili, da sodelovanje s krajevnimi skupnostmi ni posebej urejeno, temveč se vsak socialni delavec po potrebi poveže s prizadeto skupnostjo. Večina centrov pa ima formalno določene povezave s krajevnimi skupnostmi, ki so lahko zelo pogoste in intenzivne ali pa bolj redke in ohlapne. Tam, kjer prevladuje specializacija po referatih, se socialni in drugi strokovni delavci (psihologi, sociologi itn.), zadolženi za povezave s posameznimi krajevnimi skupnostmi, le izjemoma ukvarjajo s problematiko teh skupnosti ali s konkretnimi primeri s tega območja, ki ne sodijo v njihov referat. S krajevnimi skupnostmi se največkrat srečajo na

občasnih obiskih in sestankih s člani komisije, ki pokriva področje socialnega varstva (po navadi skupaj z zdravstvom). Več stikov s krajevnimi skupnostmi imajo socialni delavci v tistih centrih, kjer gre za bolj uravnoteženo kombinacijo obeh principov ali za prevlado teritorialnega načela. Vendar ima tudi v teh primerih socialna delavka ali delavec svoje delovno mesto na centru, kjer čaka na stranke in se le občasno, če je treba, odpravi v krajevno skupnost. Samo v enem od centrov, ki jih je zajela anketa v tem letu, imajo socialni delavci vsak teden uradne ure v krajevni skupnosti, drugje jih imajo bolj poredko, na primer enkrat mesečno ali sploh ne, ker se niso obnesle, saj ljudje prihajajo po pomoč kar na center.

Poleg stikov s strankami se socialne delavke in delavci v krajevni skupnosti povezujejo s patronažnimi sestrami, krajevnimi miličniki, člani odbora Rdečega križa in člani socialnozdravstvene komisije; odkar deluje Slovenska Karitas, se krepijo stiki z njenimi sodelavci. V nekaterih primerih so stiki minimalni, omejujejo se na pisne komunikacije, ali pa pride do njih le ob izjemnih situacijah (naravne nesreče ipd.).

Do stikov s sodelavci v krajevnih skupnostih pride največkrat ob zbiranju informacij o življenjski situaciji družine ali posameznika, potrebnih za dodeljevanje socialnovarstvenih pomoči, ob problemih v družini, kot so medsebojni konflikti, nasilje nad otroki, problemi dodelitev otrok, posvojitve, rejništvo, skrbništvo, urejanje domskega varstva in mladoletniško prestopništvo. V občinah, kjer živijo Romi, se v sodelovanju s krajevnimi skupnostmi rešujejo tudi problemi njihovega vključevanja v okolje.

V odnosih s krajevno skupnostjo se največkrat pojavlja zbiranje in posredovanje informacij o reševanju primerov, ki jih obravnava center za socialno delo. Ni pa ustreznega odgovora na vprašanje, koliko so socialni delavci dejanski organizatorji in koordinatorji vseh oblik pomoči v sami skupnosti, pa tudi zunaj nje, ko gre za problem posameznega klienta. Skupnostni pristop predpostavlja, da bosta socialni delavec ali delavka delovala kot "case manager", ki pomaga klientom priskrbeti ustrezno pomoč iz neformalnih in institucionalnih virov v skupnosti in ki usklajuje vse akterje in postopke v procesu izvajanja pomoči.

Se morda tej vlogi lažje približajo socialne delavke v bežigrajskih krajevnih skupnostih, ki s svojimi klienti v njihovem okolju navežejo "prvi stik" in jih povežejo z ustreznimi viri pomoči v centru za socialno delo in drugje? Center za socialno delo v občini Ljubljana Bežigrad je namreč "podedoval" in do neke mere ohranil delovna mesta socialnih delavk v krajevnih skupnostih. Sprva so bile socialne delavke zaposlene kot uslužbenke krajevnih skupnosti, po regionalizaciji pa so postale delavke centra, vendar so še vedno locirane v prostorih krajevnih skupnosti, kar jim omogoča bolj neposredne kontakte s krajani. Njihovo delo je polivalentno in zajema različna problemska področja. To jim omogoča večjo kontinuiteto v odnosu s strankami, boljše poznavanje celostne situacije ter pristnejše in zaupnejše medsebojne odnose. Delo socialnih delavk v krajevnih skupnostih je omejeno zlasti na prvo fazo dela v procesu reševanja problema ali v upravnem postopku, ko gre predvsem za zbiranje podatkov in ugotavljanje stanja, odločanje pa je prepuščeno specializiranim socialnim delavcem na centru. Na centru poteka tudi nadaljnje poglobljeno delo s stranko, če se pokaže, da bo treba reševati težavo s timskim ali daljšim svetovalnim delom. Tako se socialno delo v krajevni skupnosti odvija zlasti

na ravni prvega stika, informiranja in začetne ocenitve problema, čeprav se pri manj zahtevnih problemih nadaljuje tudi v fazo intervencije. Tak način dela je po mnenju socialnih delavk bolj usmerjen v preventivo, saj se na enem mestu obravnavajo vse vrste potreb in se pomoč organizira na individualni in kolektivni ravni. Pokriva vsa področja socialnega varstva, tako kot so bila zajeta v dosedANJI zakonodaji, pred spremembami, ki jih prinaša novi zakon o socialnem varstvu:

- pomoč pri reševanju stanovanjskih stisk, subvencije, pogovor o alternativnih možnostih, posredovanje v podjetjih pri reševanju stanovanjske težave;
- pomoč pri urejanju otroških dodatkov, znižanju oskrbnin za vrtce, vključevanje v vrtce ali v privatno varstvo, uveljavljanje porodniškega nadomestila,
- sodelovanje s šolsko svetovalno službo pri težavah v družini, ki se odražajo v vedenju otroka; sodelovanje s starši in usmerjanje na center za socialno delo ali v svetovalni center;
- sodelovanje s pomladkom Rdečega križa na šoli pri pomoči starejšim ljudem na njihovem domu;
- urejanje zdravstvenega varstva, skrb za starejše bolnike v sodelovanju z izvedensko pomočjo, patronažo, zdravnikom;
- pomoč pri iskanju zaposlitve, usmerjanje v privatne zaposlovalnice, predlogi za komisijo za oceno zmožnosti za zaposlitev, štipendije iz združenih sredstev;
- rejništvo - predlog za tak ukrep;
- posvojitve (pregled razmer na domu prihodnjih posvojiteljev);
- skrbništvo - predlog za uvedbo postopka, iskanje skrbnika, izvajanje skrbništva
- urejanje domskega varstva, pomoč starejšim občanom na domu;
- odnosi med zakonci;
- delo z družino, ko so otroci obravnavani na centru zaradi prekrškov.

Literatura

- Barclay Report (1982): *Social Workers, Their Role and Tasks*. BASW, Bedford Square Press, London
- M.-R. Bassinet-Bourget (1991): *Social Networks. Learning to Work-Together*. V: Van Rees et al.: *A Survey of Contemporary Community Development in Europe*. Dr. Gradus Hendriks-Stichting, Ophouwtexsten, Hague, 1991
- R. Hadley et al. (1987): *A Community Social Workers Handbook*. Tavistock Publication
- S. Kahn (1991): *A Guide for Grassroots Leaders*. NASW, Silver Spring, Maryland
- D. Oelschlagel (1991): *Between Responsibility and Restriction: Community Work as a professional Strategy in the Social Field*. V: Van Rees et al.: *A Survey of Contemporary Community Development in Europe*. Dr. Gradus Hendriks-Stichting, Ophouwtexsten, Hague 1991
- J. Ramovš (1991): *Slovenska sociala med včeraj in jutri*. Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo. Inštitut za socialno medicino in socialno varstvo, Ljubljana
- J. Rothman (1972): *Three Models of Community Organization Practice*. V: E. Cox, J. Erlich, J. Rothman, E. F. Tropman: *Strategies of Community Organization: A Book of Readings*. Peakock Publishers, Itasca
- B. Stritih, M. Možina (1992): Avtopoeza. Procesi samoorganiziranja in samopomoči. *Socialno delo*, 31, št.1-2, str. 18-73
- Trojan (1986): Wissen ist Macht (citirano po predavanju Marie Pooth na VŠSD, 18. 6. 1992)
- A. Twelvetrees (1991): *Community Work: Practical Social Work*. MacMillan, London